

Helsingissä nykyaikana kouluympäristössä taide ilmentää esimerkiksi lukioiden painotuksia ja luonnetta. Espoossa Otaniemen lukiossa yhdistyvät tiede ja taide (Kuva 1). Se on tasokas matematiikan ja luonnontieteen erityislukio, jossa on teatterin ja median linja. Lukiorakennus sijaitsee Aalto-yliopiston metroaseman vieressä.

Kuva 1.

Kuva 2.

Alppilan lukion veistoksesta *Kukkulan kuningas* (Kuva 2) koulun sisäpihalla sen tekijä, kuvanveistäjä Tommi Toija, kertoo:

Teoksen hahmo on kuin lukiolainen, joka lähtee avosylin maailmaan. Lukion jälkeen nuorella saattaa olla epätietoisuuden tunne tulevasta, mutta myös toiveikkuus ja maailmaa syleilevyys kuuluvat lukiolaisen ikäkauteen. Nuoret tuovat uutta maailmaan ja pitävät maailman liikkeessä. Teoksen pulppuava ja virtaava vesi viittaavatkin tähän liikkeessä pysymiseen. (HAM, muokattu.)

Tutkimusongelmista

Entä mitä kaikkea muuta taide julkisessa tilassa, ja eritoten koulussa, voikaan olla? Hyvin usein taidetta julkisessa tilassa lähestytään elämyksenä (halutaan kaunista), *mutta* sitä voi lähestyä myös taiteen sosiaalisen käänteen myötä yhteisöllisestä, sosiopoliittisesta näkökulmasta. Teokset voivat herättää kiistelyä, ne tuovat näkyväksi vallitsevia ajatuksia, arvoja, asenteita ja arvostuksia. Lopputulos on monesti kompromissi, kun sen toteutukseen osallistuvat niin tilaaja, toteuttaja kuin oletettu yleisökin.

Julkinen taide on siis nimensä mukaisesti julkisessa tilassa kaikkien saavutettavissa; se on läsnä ihmisten arjessa ja juhlassa. Taideteokset kaupunkitilassa sekä kasvatuksen ja koulutuksen ympäristöissä otetaan vastaan varsin yhteisöllisesti samoin kuin taidemuseoissa ja gallerioissa. Kun kaupungissa elävän ihmisen katse on taideteoksiin jo tottunut, teoksia ei aina edes välttämättä havaita niiden sijaintipaikoilla esimerkiksi rakennusten julkisivuissa ja puistoissa. Toisaalta julkisen taiteen esille asettaminen ja tarkastelu tuottavat ja voivat ylläpitää normeja ja normatiivisuutta.

Väitöstutkimuksen julkiseen taiteeseen liittyvä kriittinen näkökulma on julkisen taiteen asiantuntijuus eli kenellä on lopulta valta päättää teosvalinnoista. Kysyn väitöskirjassa, voisiko julkisen teoksen hankinnan ja valinnan prosessit olla lapsia ja nuoria osallistavampia? Oppilaiden kokemuksellinen oppiminen yhdistettynä valintaprosessiin on keskeinen idea, jota ehdotan väitöstyössä.

Tarkemmin ottaen tutkin väitöstyössäni ilmiölähtöisesti niin sanottua prosenttitaidetta, joka on viime aikoina ollut muodoltaan entistä vuorovaikutteisempaa. Taidehankkeista, jotka on rahoitettu soveltaen taiteen prosenttiperiaatetta, käytetään usein nimitystä prosentti-taide.

Taiteen prosenttiperiaatteella tarkoitetaan periaatepäätöstä, jossa rakennushankkeen määrärahaa varataan osuus taiteelle. Summa on keskimäärin noin yksi prosentti. Prosenttiperiaate on levinnyt kansainvälisesti taiteen rahoitusmallina. Yhdysvalloissa prosenttiperiaatteen ideointi ja laajamittainen julkisen taiteen hankinta käynnistyi 1930-luvulla taiteilijoiden taloudellista ja sosiaalista asemaa edistävien pyrkimysten edistämiseksi. Suomessa-kin ajatus prosenttiperiaatteesta otti tulta alleen jo 1920-luvulla, jolloin kuvanveistäjä Wäinö Aaltonen esitti rahaston perustamista suurten tilaustöiden mahdollistamiseksi (Kaipiainen, 2013, s. 5). Varhaisimmat prosenttiperiaatepäätökset suomalaisissa kaupungeissa, mm. Kuopiossa, Oulussa ja Tampereella, tehtiin 1960-luvun alkupuoliskolla. Helsingin kaupunki, joka toteuttaa periaatetta laajamittaisimmin Suomessa, teki päätöksen taiteen prosenttiperiaatteen noudattamisesta rakennushankkeissaan vuonna 1991.

Vaikka koulut ja oppilaitokset ovat edelleen merkittävä julkisen taiteen esittämiskonteksti ja sijoituspaikka, kouluihin sijoitetusta ammattitaiteilijoiden tekemästä prosenttitaideteesta ja sen opetuskäytöstä on tehty Suomessa vain vähän kasvatustieteellistä tutkimusta. Kaupunkitaiteen sekä taidekasvatuksen yhteyksistä on tehty Suomessa sen sijaan museotieteellistä ja museopedagogista sekä taidehistoriallista tutkimusta, mutta se ei käsittele nimenomaan koulujen ja oppilaitosten oppimisympäristöihin hankittuja ja niissä sijaitsevia taideteoksia, kuten prosenttitaidetta.

Väitöstyössäni taideteoreettisena tutkimusongelmana oli julkiseen taiteeseen kytkeytyvä institutionaalinen taiteen hankinta ja valinta koulujen ja oppilaitosten oppimisympäristöihin. Taiteen sosiaalisen käänteen myötä tämän väitöstutkimuksen lähtökohtana oli oletus, että huomion keskittäminen yksinomaan lopputulokseen ja sen vaikuttavuuteen harhauttaa taiteen syvemmistä merkityksistä. Sen vuoksi toisena, oppimisteoreettisena tutkimusongelmana oli taiteen kohtaaminen ja julkinen taide kuvataideopetuksessa erityisesti visualisointina eli visuaalisen ajattelun ja keskustelun välineenä.

Taidekäsitystäni on ohjannut ja tutkimuksellisenä lähtökohtanani on toiminut erityisesti 1990-luvulla tapahtunut sosiaalinen käänne taiteessa (Bishop, 2004, 2006, 2012; Tuukkanen, 2019). Taiteen tutkimuksessa sosiaalisesti käänneeksi on kutsuttu taideteosten luonteen muuttumista entistä yhteisöllisemmäksi: nykyaikana taideteoksia ei enää ole tarkoituksemukaista pitää etäältä tarkasteltavina itsenäisinä taideobjekteina ja pitäytyä teoksien esteettisessä ja taiteilijoiden taidehistoriallisessa arvioinnissa, mikä on tyypillistä modernistiselle taidekäsitteelle. Sosiaalisen käänteen myötä taideteokset voi ymmärtää enemmän

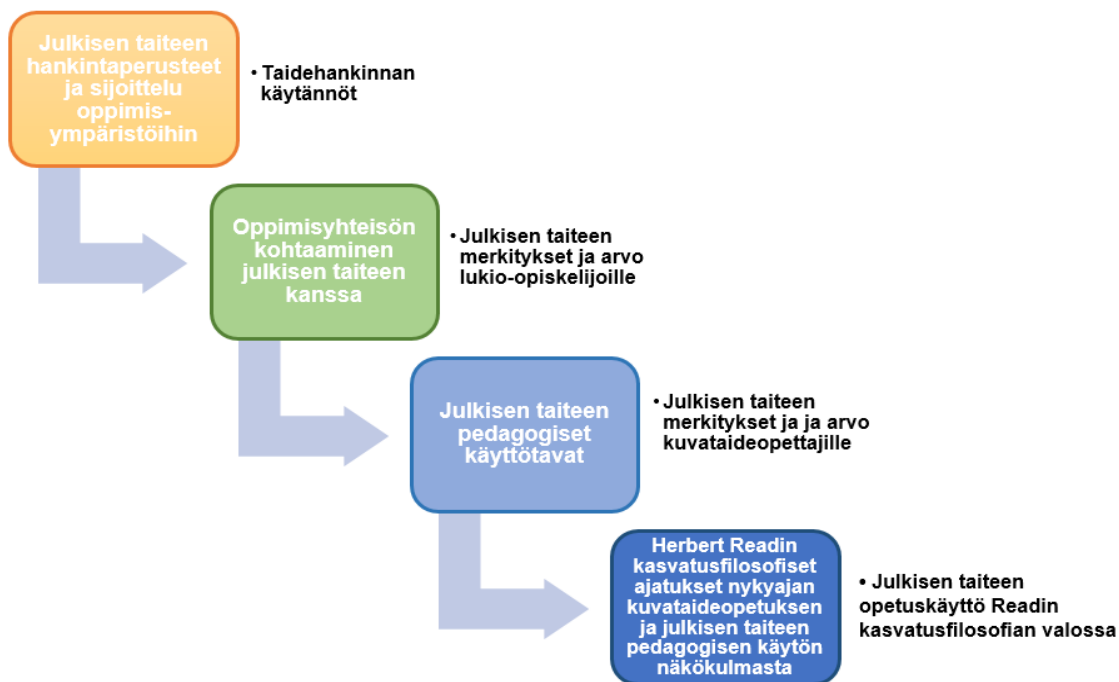
yhteisöllisyyttä tuottavina tekoina, joihin kokija voi ja hänen jopa odotetaan ottavan osaa. Taiteen tarkastelussa huomio on vaihtunut pelkästä teosobjektista teoksen, sitä ympäröivän tilan ja katsojan välisiin merkityssuhteisiin (Johansson, 2009, s. 45) tietyssä paikassa. Joillekin taiteilijoille juuri tämä dialoginen suhde itsessään on taideteos.

Väitöstutkimuksessa kuvailin oppimisympäristöjen julkisen taiteen monimuotoisuutta muraaleista, veistoksista ja tila- ja valotaiteesta aina osallistavaan yhteisötaiteeseen. Osallistaan tutkimus myös täydentää julkisen taiteen teoreettista käsitettä problematisoimalla taiteen sosiaalista käännettä, paikkasidonnaisuuden strategioita sekä julkista taidetta yhteiskunnallisen keskustelun muotona.

Väitöstutkimuksessa päädyin jäsentämään julkisen taiteen oppimisympäristöissä sekä kuvataideopetuksessa ikään kuin kolmantena tilana yksilön ja oppimisyhteisön sekä tietoyhteiskunnan välillä. Taidekasvatuksen tutkija Tarja Pääjoen (2004) mukaan myös taiteen itsessään voi mieltää kolmanneksi tilaksi, jossa aukeaa mahdollisuuksia minän ja maailman kohtaamiseen. Kolmannen tilan perustavana ajatuksena on näkemys kulttuurien sekoittumisesta tienä tasa-arvoon valtakulttuurin ja vähemmistöjen välillä (Heinonen, 2014, s. 263). Filosofi ja kirjallisuuden historioitsija Homi K. Bhabha (1994) on alun perin kuvannut kolmatta tilaa (*Third Space*) ilmiönä, jossa henkilön, ryhmän tai kulttuurin hierarkia horjuu. Kolmas tila ei ole ainoastaan fyysinen vaan muovautuva ja keskeneräinen, neuvottelulle avoin hybriditila, joka mahdollistaa *kulttuurien väliin astumisen*, omien käsitysten kyseenalaistamisen sekä uusien käytäntöjen ja tapojen neuvottelemisen (Bhabha, 1994).

Tutkimuksen tavoitteista, tutkimustehtävistä ja -kysymyksistä

Väitöstutkimukseni koostuu neljästä osatutkimuksesta, jotka ovat julkisen taiteen tapaustutkimuksia ja kriittisen kuvataidekasvatuksen tutkimuksia. Väitöstyö on aineistolähtöinen ja teoriasidonnainen laadullinen tutkimus: kolme osatutkimusta ovat pääosin empiirisiä ja yksi on teoreettinen.

Kuvio 1. Väitöskirjan tutkimusteemat.

Tutkimuskysymykset

Väitöstutkimuksen tutkimuskysymykset olivat seuraavat:

- Mitä olivat **Jyväskylän kaupungin** vuosien 1977–2007 julkisten veistoshankintojen hankintaperiaatteet ja fokusalueet?
- Miten **Helsingin kaupunki** hankki julkista taidetta peruskoulujen oppimisympäristöihin 2010-luvulla ja tekikö se taideteoshankinnat taidepedagogisista lähtökohdista?
- Miten **nuoret** kokivat lukiorakennukseen integroidun julkisen taiteen arjessaan Norjassa 2010-luvulla?
- Miten käyttää taiteen tekemistä ja sen tarkastelua keinona sisällyttää kuvataiteen opetukseen kriittistä keskustelua ajankohtaisista sosiaalisista, kulttuurisista ja identiteetin kysymyksistä?
- Millaista oli **kuvataideopettajien** julkisen taiteen opetuskäyttö ja mikä oli sen merkitys oppijoille laajentuissa oppimisympäristöissä 2010-luvulla?

Tutkimuksen aihepiiristä

Julkisen taiteen järjestö *Forecast Public Artin* perustaja Jack Beckerin (2018) julkisen taiteen määritelmän mukaan julkisessa taiteessa keskeisessä roolissa on osallistava kulttuuri ja

taiteilijoiden ihmisten välille luoma vuorovaikutus. Julkisella taiteella halutaan ”saada jotakin aikaiseksi”. Kriittistä pedagogiikkaa ja taidetta tutkineen Clorinde Petersin (2016, s. 6) mukaan julkisen taiteen visuaalinen linssi voi olla erityisen hyödyllinen artikuloidessaan sosiaalista monimuotoisuutta ja osallisuutta. Taidehistorioitsija ja nykytaiteen tutkija Riikka Haapalaisen (2009, s. 17) näkemyksen mukaan taiteen *muuttuneet käytännöt* sekä haastavat ”klassiset” tavat luokitella ja ymmärtää taidetta että hämähäyttävät taiteen ja muun elämän rajoja.

Seuraavaksi kuvaan tutkimaani ilmiötä kolmen, suhteellisen tuoreen kotimaisen taide-teesimerkin kautta. Esittelen juuri nämä teokset, sillä ne kuvaavat hyvin edellä mainittua taiteen sosiaalista käännettä, jolle on tyypillistä demokraattisesti jaettu kaupunki- ja koulu-tila, yhteisöllisyys ja dialogisuus. Nämä pyrkimykset eivät ole läsnä jokaisessa tutkimukseeni sisältyneessä julkisessa taideteoksessa ja prosentitaiteessa yleisesti, mutta ne kuvaavat joka tapauksessa hyvin julkisessa taiteessa tapahtunutta siirtymää kohti yhteisöllisempiä toteutusmuotoja: sitä, kuinka osallistuvissa taideprosesseissa katsojista tulee tekijöitä samalla kun taiteilijoista tulee katsojia (Haapalainen, 2018, s. 19).

Kuvat 3–4.

Väitöstutkimusprosessin aikana ajatuksiani herätti ensinnäkin taiteilija Oona Tikkaajan yhdessä 5–10-vuotiaiden lasten kanssa toteuttama noin 30 pienveistoksen teoskokonaisuus *Piiloleikki* (Kuvat 3–4), joka osaltaan haastaa rakenteissa olevaa vanhaa, 1900-luvun maailmaa sekä vaihtoehtoja ja vapaata ilmaisua tukahduttavaa maskuliinista representaatiota. Tikkaajan teoskokonaisuuden aiheena on muotokuvan sijaan omakuva. Nämä lasten muovailemat, pronssiin valetut pienoisveistokset esittävät lapsia itseään autonomisina henkilöinä. Lasten toimijuutta korostaa entisestään se, että he ovat itse myös valinneet mieluisat sijoituspaikat veistoksilleen Turun Aurajoen rannalla. Keskeisintä tässä teoskokonaisuudessa on mielestäni, että taiteilija on ottanut lapset ja heidän kokemuksensa vakavasti. Teosten epätavanomainen, suojaisiin (piilo)paikkoihin sijoittelu estää etäältä teoksia haltuun ottavan ja lineaarisen katseen. Teoskokonaisuutta voikin luonnehtia pikemminkin innostavan ja kollektiivisen löytöretkeilyn välineeksi tai teoreettisemmin sosiaaliseksi tilanteeksi, jonka taiteilija jakaa yhdessä lasten ja muiden kaupunkilaisten kanssa. Turussa toteutuneen *Piiloleikki*-yhteisötaideprojektin myötä syntynyt teosreitti on osa Turun kansallista kaupunkipuistoa.

Kuvat 5–6.

Toinen esimerkki on julkisesta taiteesta, joka sijaitsee nimenomaan oppimisympäristössä: kuvataiteilija Jaakko Niemelän ja kuvanveistäjä Helena Hietasen yhteisötaideteokset *Porin kruunu* Porin Sampolassa uudessa Itätuulen koulurakennuksessa ja *Outokummun kruunu* (Kuvat 5–6) Outokummussa Kummun koulussa. Nämä installaatiot sisältävät useita satoja oppilaiden rautalankaverkosta muotoilemia pienoistaideteoksia. Taiteilija Niemelän mukaan molempiin teoksiin jokainen koulun oppilas teki yhden osan. Kuvataideopettajille suunnatun kyselyn perusteella *Outokummun kruunun* toteutukseen osallistuneet oppilaat ja kuvataideopettajat saivat teoksesta ideoita uusista materiaaleista, käyttivät niitä myöhemmin toisin ja tekivät taidetta jälleen uudesta näkökulmasta.

Kuva 7.

Kolmas teosesimerkki uudentyypisistä taiteen kautta toteutetuista interventiosta kaupunkitilassa on keramiikkataiteilija Heini Riitahuhdan projekti *Kukkiva Maa* (Kuva 7), yhteistyössä Kankaanpään Keskustan koulun oppilaiden kanssa. Osallistavan julkisen taiteen projektin lopputulemana koulun pihan laidalla sijaitseva sähkömuuntamo päällystettiin käsin tehdyillä keramiikkalaatoilla. Kuva-aiheet kukista ovat koululaisten käsialaa ja niistä inspiroituneena osaksi myös taiteilijan piirtämiä. Opettajat osallistuivat kiinteästi teoksen valmistusprosessiin ja ovat pitäneet opetustunteja ja näyttelyitä teoksen avulla. Valmis yhteisteos päättyi osaksi Kankaanpään kaupungin taidekokoelmaa sekä *Taidekehää*, joka on yli sadan pysyvästi kaupunkimiljööseen sijoitetun taideteoksen vähitellen täydentyvä julkisen taiteen kokonaisuus Kankaanpäässä.

Lasten ja nuorten itsensä tuottama taide heidän omassa arkisessa ympäristössään synnyttää yhteiskunnallisia keskusteluja, jotka koskevat taidemaailmaa laajempia yhteisöjä ja ympäristöjä. Lasten taideteosten integroiminen kaupunkikuvaan, kuten teoksissa *Piiloleikki* ja *Kukkiva Maa*, eroaakin merkittävästi perinteisestä taidekasvatuksesta, jossa lapset viedään tutustumaan jo olemassa olevaan rakennustaiteeseen ja julkisen tilan taiteeseen ja jossa harjoitellaan arkkitehtuurin ja julkisen taiteen esteettistä arviointia.

Taide- ja oppimisteoreettisista päätelmistä

Väitöskirjan ensimmäinen osatutkimus osoitti, kuinka sosiaalinen konteksti määritteli sen, mitä julkinen taide voi olla Jyväskylän kaupunkiympäristössä. Se esitti kunnallisen hallinto-organisaation taidemaailmana, jolla on valta päättää siitä, mikä asetetaan taiteeksi julkiseen tilaan kaupunkilaisten vaikuttamatta teosvalintoihin. Tämän tutkimusongelman kannalta kiinnostava johtopäätös on, että vuosina 1977–2007 taidehankinta Jyväskylässä ei ollut pääosin erityisen sosiaalista ja interaktiivista. Tilanne oli samankaltainen Helsingin kaupungissa peruskoulujen julkisen taiteen kohdalla tutkimusajankohtana 2010-luvun alkupuolella. Vaikka Helsingin kaupungilla taiteen sijoituspaikkojen valinnan keskeinen peruste

on taidekasvatus, oppijat eivät vielä tuolloin olleet kiinteä osa taiteen hankinta- ja sijoittelu-prosessia.

Yksi tutkimukseni päätelmiä yhdistävä teema on asiantuntijuuden luonne julkisen taiteen alueella ja tarve sen ajanmukaiselle muutokselle. Ajatus siitä, että lapset ja nuoret voisivat tehdä yhteistyötä taiteilijoiden kanssa tai valita julkista taidetta kouluun oli melko radikaalia edelleen 2010-luvulla.

Vaikka taiteen kenttä ja toimijuudet ovat moniarvioistuneet ja moninaistuneet, institutionaalinen viitekehys pitää edelleen tiukasti kiinni vallasta ohjata, kontrolloida ja ennalta määrittää taiteen taiteeksi. Tästä voidaan samalla päätellä, että taiteenfilosofi ja esteetikko George Dickien taiteen institutionaalinen teoria 1970-luvulta on edelleen monelta osin pätevä. (Haapalainen, 2018, s. 190.) Julkisen taiteen hankinta oppimisympäristöihin 2010-luvulla tutkitussa kontekstissa Helsingin kaupungilla kuvastaa modernistista ajatusta asiantuntijavallasta taiteen alueella. Kyse on tällöin siitä, kuka saa ja voi edustaa ja määrittää taidetta koskevaa tietoa sekä sen laatua. Taiteen ollessa hyvin aistiperäistä voidaan hyvin kyseenalaistaa, kenellä on taiteen tieto ja käsitys sen laadusta. Voidaan kysyä: mikä taho voi valita taiteen kouluinstituiotioon tai ketkä voivat tehdä taidetta kouluun? Miten voidaan mahdollistaa myös yleisölle monipuolisempi ja aktiivisempi toimijuus?

Tutkimustulosteni mukaan kuvataideopettajat käsittivät julkisen taiteen itsessään keskusteluna. Julkisilla taideteoksilla oppimisympäristöissä oli joidenkin kuvataideopettajien mukaan keino synnyttää keskustelua yhteisistä asioista. Nämä tutkimustulokset herättivät ennen kaikkea kysymään, mikseivät myös muut aineenopettajat kuin kuvataiteen opettajat hyödynnä oppimisympäristöjen julkisia taideteoksia opetusresurssina.

Tulevaisuudessa jatkotutkimus voinee osoittaa, että julkista taidetta oppimisympäristöissä voidaan pitää normeja purkavana dialogina. Väitöstutkimukseen sisältyvässä kirjan luvussa (Sinquefield & Myllyntaus, 2019) esitimme, että opetussuunnitelman, joka herättää kriittistä ajattelua suhteessa digitaalisen median kuviin sekä muuhun teknistieteelliseen edistykseen, on otettava huomioon eritoten oppijoiden erilaiset yksilölliset ominaisuudet. Julkinen taide osana opetusta ja opetussuunnitelmaa tarjoaa mahdollisuuksia kriittiseen ajatteluun sekä niin kulttuurisen ja persoonallisen identiteetin kuin ei-pysyvän sosiaalisen identiteetinkin pohdintaan.

Lopuksi tutkimustulosteni valossa väitän, että kuvataideopetuksen kentällä työskennellessä julkisen taiteen avulla huomiota tulisi siirtää entistäkin enemmän kriittisen pedagogiikan suuntaan, joka ei toimi käytännössä vain menetelmällisesti tiedon välittämiseksi tai taitojen hallitsemiseksi, vaan myös muuttaa tiedonsisältöjä jatkuvassa kampanissa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta (ks. Peters, 2016, s. 1). Taiteilija voi esimerkiksi auttaa yksittäistä oppimisyhteisöä luomaan yhteisen äänensä ja saamaan sen kuuluviin. Suuren yleisön huomion kautta on edelleen mahdollista saavuttaa demokratiaa ylläpitäviä tavoitteita, kuten vähemmistöjen integroitumista yhteiskuntaan ja arjen rakenteisiin, kuten kouluun.

Väitöskirja

Myllyntaus, Oona 2023. *Julkinen taide 2010-luvun koulujen ja oppilaitosten oppimisympäristöissä: hankinnan, kohtaamisen ja opetuskäytön näkökulmia*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9991-1>

Kuvat

- Kuva 1. Jussi TwoSevenin muraali Otakarhu (2019) Otaniemen lukion julkisivussa. Kuva: Opettaja-lehti/Sakari Piippo 2024.
- Kuva 2. Tommi Toijan veistos Kukkulan kuningas (2020) Alppilan lukion sisäpihalla. HAM Helsingin taidemuseon kokoelmat. Kuva: HAM/Kirsi Halkola 2020.
- Kuvat 3–4. Oona Tikkaojan teoskokonaisuus Piiloleikki (2011) Turussa Aurajoen rannalla. Kuva: Oona Tikkaoja 2011.
- Kuvat 5–6. Jaakko Niemelän ja Helena Hietasen suunnittelema installaatio Outokummun kruunu (2017) Kummun koulussa Outokummussa. Kuva: Jaakko Niemelä 2017.
- Kuva 7. Heini Riitahuhdan teos Kukkiva Maa (2020), joka toteutettiin yhdessä Keskustan koulun oppilaiden kanssa Kankaanpäässä. Kuva: Mikko Järvenpää 2020.

Kirjallisuus

- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.
- Bishop, C. (2004). Antagonism and Relational Aesthetics. *October*, 110(Fall), 51–79. <https://doi.org/10.1162/0162287042379810>
- Bishop, C. (2006). Social Turn: Collaboration and its Discontents. *Artforum*, 44(6), 178–183. https://www.academia.edu/3052635/The_Social_Turn_Collaboration_and_Its_Discontents
- Bishop, C. (2012). *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. Verso.
- Haapalainen, R. (2009). Nykyaiteen osallistavat opetukset. *Aikuiskasvatus*, 29(2), 116–123. <https://doi.org/10.33336/aik.94182>
- Haapalainen, R. (2018). *Utopioiden arkipäivää osallistumisen ja muutoksen paikkoja nykyaiteessa 1980–2011* [väitöskirja, Helsingin yliopisto]. <http://urn.fi/URN:ISBN:978951-51-4007-4>
- HAM. *Kukkulan kuningas*. HAM Helsingin taidemuseo. Haettu 20.11.2023 osoitteesta <https://www.hamhelsinki.fi/veistos/kukkulan-kuningas/>
- Heinonen, Y. (toim.). (2014). *Taide, kokemus ja maailma. Risteyksiä tieteidenväliseen taiteiden tutkimukseen* (Utukirjat 6). Turun yliopisto.
- Johansson, H. (2009). Merleau-Ponty, taiteen tilallinen käänne ja kysymys representaatiosta. *Synteesi: taiteidenvälisen tutkimuksen aikakauslehti*, 1/2009, 40–52.
- Kaipiainen, S. (2013). Prosentti taiteeseen -periaate Suomessa; Historia ja tausta. Teoksessa *Taidetta arkeen, Täydentävät taustaselvitykset, artikkelit ja seminaarit* (s. 4–38). Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2013:5. Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Peters, C. (2016). Critical pedagogy and art. Teoksessa M. Peters (toim.), *Encyclopedia of educational philosophy and theory* (s. 1–6). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-287-532-7_238-2
- Pääjoki, T. (2004). *Taide kulttuurisena kohtaamispaikkana taidekasvatuksessa* [väitöskirja, Jyväskylän yliopisto]. Jyväskylä studies in humanities 28. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-39-1997-8>
- Sinquefield-Kangas, R., & Myllyntaus, O. (2019). Herbert Read and the Fourth Industrial Revolution: A Visual Arts Curriculum Framework? Teoksessa G. Coutts, & T. Torres Eça (toim.), *Learning through art: Lessons for the 21st Century?* (s. 136–151). InSEA, International Society for Education through Art. <https://doi.org/10.24981/978-LTA2018>

Katsaus

Tuukkanen, J. (2019). Osallistumisesta dialogiin: taiteen, taitelijakäsityksen sekä osallistumisen tunnistamisesta dialogisessa estetiikassa. Teoksessa K. Monni & K. Törmi (toim.), *Yhteisö ja taide: teemoja ja näkökulmia 2000-luvun taiteilijan laajentuneeseen toimintakenttään* (Osio 3.0). Teatterikorkeakoulun julkaisusarja, 72. Taideyliopisto. <https://disco.teak.fi/yhteiso-ja-taide/3-osallistumisesta-dialogiin-taiteen-taitelijakasityksen-seka-osallistumisen-tunnistamisesta-dialogisessa-estetiikassa/>

Videot

Becker, J. (2018, joulukuun 11.). *Public Art as a Community Building Strategy*. TEDxMah-tomedi. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=0Kz5IrDtOfw>

Wahl, H. (2017, heinäkuun 7.). *To Hell with Culture* (2014) – a film about Herbert Read, art and anarchism. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=c-EB1UjU00Q>

FT, AO Oona Myllyntaus työskentelee tutkimusetiikan asiantuntijana Metropolia Ammattikorkeakoulussa.